

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ПРАВОЗНАВСТВА
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО
ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ

VI Історико-краєзнавчі читання

***КРИВОРІЗЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...***

23 квітня 2020 року

ТОМ 2

Кривий Ріг — 2020

Москаленко В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА КРИВОРІЖЖІ В КІНЦІ 20-х НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ ст.: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

В умовах політичної і соціально-економічної реформ, які проходять в Україні, зросла необхідність у глибоких наукових дослідженнях історії нашої держави, об'єктивному аналізу механізмів формування інституту виборів.

Розбурханість політичного життя країни, підготовка до виборів депутатів рад місцевого самоврядування, які відбудуться восени цього року, активізували вивчення характерних ознак інституту виборів, які концентрують у собі історичний досвід минулого. Потреба об'єктивного, зваженого погляду на процес становлення та діяльності інституту виборів у 30-х роках ХХ століття видається актуальним як в науково-пізнавальному, так і в практично-прикладному плані. Актуальність зумовлена, насамперед, важливою роллю, яку відіграє інститут виборів в суспільно-політичному житті українського народу. Неупереджений аналіз, всебічне осмислення процесу формування і діяльності інституту виборів як у УРСР, так і на Криворіжжі, є однією із заporук не повторення помилок минулого, становлення дійсного народовладдя, що повинно реалізовуватись в дійсних і оптимальних структурах органів влади, які б відповідали сучасним формам організації суспільного життя.

В радянській та сучасній історіографії з досліджуваної проблеми не опубліковано жодної монографії, не захищено дисертаційного дослідження, а опубліковані праці, авторами яких є П.Варгатюк, А.Дольчук, О.Мельник та А.Пахомов [1] лише фрагментарно висвітлювали окремі аспекти формування і діяльності інституту виборів в 1930-ті роки на Криворіжжі.

В досліджуваний період становлення інституту виборів відбувалося в два етапи, для яких характерним було відсутність систематизованого законодавства в цілому, в тому числі виборчого. В законодавстві УСРР запроваджувались вибори на принципах незагального, непрямого, нерівного виборчого права при відкритому голосуванні, а також конституційно закріплювався перелік політичних, соціально-економічних та релігійних цензів щодо виборчих прав громадян.

Протягом 1920-х років були сформовані специфічні форми контролю за проведенням виборів з боку партійних і репресивних державних органів, які непередбачені законодавством.

В жовтні 1928 р. була опублікована інструкція ВУЦВК та РНК УСРР «Про вибори до Рад», в якій відображено подальше збільшення чисельності громадян міст, які позбавлялися виборчих прав [2]. Так, кількість громадян, в основному приватних торговців та членів їх родин, позбавлених виборчих прав у Кривому Розі Криворізької округи (без рудників) перевищувала 2,2 тис., що складало 12% виборців [3, Л.220-226].

В обстановці проведення насильницької форсованої колективізації сільського господарства у жовтні 1930 р. Центральні

органи влади СРСР прийняли нову інструкцію «Про вибори», яка діяла в усіх союзних республіках, в тому числі в УСРР. Інструкція уточнювала порядок позбавлення виборчих прав і їх відновлення [4, Ст.523]. Зокрема, допускалось відновлення у виборчих правах дітей куркулів, якщо вони добросовісно працювали у державному або колгоспному секторах та котрі досягли високих показників у роботі в усуспільненому секторі. Так, офіційна кількість позбавлених виборчих прав у місті Кривому Розі Дніпропетровської області знизилась до 820 осіб, на рудниках та райрадах (Бухарській і «Кривбуду») їх нараховувалось 946, у сільському районі – 577 осіб [5, Л.54]. Але зниження абсолютної кількості позбавлених прав не повинно вводити нас в оману, бо в цей час по місту проходить чистка працюючих в партійних і радянських органах, в результаті якої близько 2 тис. осіб було звільнено, що означало автоматичну втрату виборчих прав (підраховано за протоколами проходження чистки) [6, Л.54-56]. У жовтні 1934 р. була прийнята «Інструкція про вибори до Рад і на з'їзди Рад УСРР» [7]. У кожній області республіки, в тому числі і Дніпропетровській, були проведені пленуми обкомів партії, котрі визначили терміни проведення виборів до рад, що було порушенням конституційних норм. В рішеннях пленумів наголошувалося на проведенні передвиборчої агітації на фабриках, заводах, а члени партії призначалися пропагандистами і агітаторами.

На засіданні бюро Дніпропетровського обкому партії в кінці серпня 1934 р. слухалося питання «Про підготовку до перевиборів рад 1934 р.», а в постанові вказувалося на необхідність максимального використання нових форм і методів активізації мас в

період виборчої компанії, звітно-виборчі збори депутатів сільрад запропоновано провести з 15 жовтня, депутатів міськрад – з 11 листопада.

14 жовтня 1934 р. обком партії розглянув хід підготовки до виборів на місцях, звітували голови Дніпропетровської та Кам'янської міських виборчих комісій, Чубарівської районної виборчої комісії м. Кривого Рогу та інші, що було явним порушенням конституційного законодавства [8, Л.50].

Конституційне законодавство порушувалося ще з 1920-х років. Всі виборчі компанії проводилися під керівництвом партійних органів. У лютому 1921 року Президія ВУЦВК ухвалила постанову «Про регулярні перевибори рад і про скликання в обумовлені терміни з'їздів Рад» [9, Ст.71-72]. Відповідно до вищезгаданої постанови на початку лютого 1921 року було проведено вибори до Криворізької міськради, яка в більшості складалася з позапартійних та представників соціал-демократичних партій, що були в опозиції до більшовиків [10, Л.14]. Діяльність депутатів міськради не могла задовольнити фактичне керівництво, яке зосереджувалося у повітового партійного комітету.

На початку 1920-х років періодичність виборів постійно змінювалася. Як вимагало чинне законодавство вибори до міськради проводилися через кожні три місяці, хоча подібна практика вищими органами влади була визнана нераціональною. Тому, 30 березня 1921 року ВУЦВК приймає постанову «Про регулярні перевибори Рад і про скликання у вказані терміни з'їздів Рад» та ряд інструкцій до них, в яких вказувалося, що вибори мають проводитись один раз на шість

місяців. Згідно з постановою ВУЦВК вибори до Криворізької міськради відбулися з 20 червня по 20 липня 1921 року [11, Л.95]. Але і цей якісний склад депутатів не виправдав сподівань більшовицького керівництва Криворізького повіту. В подальшому постановою повітового партійного комітету санкціонується розпуск депутатів міськради, «як ворожого угруповання, куди проникли противники радянської влади» [12, Л.48]. На часі постало питання нових виборів.

У 1920-ті роки, згідно з чинним законодавством, виборчими одиницями вважались підприємства, установи, військові частини, учбові заклади. Окремі виборчі дільниці створювалися для дружин робітників і червоноармійців, безробітних членів профспілок, інвалідів. Вибори до міськрад і селищних рад були прямими. Спосіб голосування визначався зборами і закрите (поданням записок), відкрите (піднесенням руки), хоча зазвичай практикувалось останнє.

Для організації виборів створювалися центральні і місцеві, а у великих містах і районні комісії. На Криворіжжі для проведення виборів були створені міська і рудничні комісії з представників повітового партійного комітету, ради профспілок і виконкому. До їхніх завдань входило складання списків виборців, їх перевірка відносно осіб позбавлених права голосу та проведення самих виборів. План проведення виборчої кампанії розробляла комісія, що складалася виключно з членів КП(б)У: Руттера, Миронова, Меланова, Каумана і Горбова [13, Л.66]. Дату початку виборів постійно переносили, чекаючи більш сприятливого часу, щоб переконати виборців у тому, що передача влади комуністам суттєво покращить

стан речей, зокрема, продовольче питання. Позачергові вибори були призначені з 5 по 15 жовтня 1921 року. До складу новообраної міськради увійшло 110 депутатів, комуністів серед них – тридцять. Як бачимо, результати були не на користь більшовиків [14, Л.73, 84]. Робота міськради на той час звелась до проведення 27 листопада пленуму, присвяченого виборам депутатів на Катеринославський губернський з'їзд Рад та одного засідання 18 грудня 1921 року [15, Л.97].

У грудні 1921 року на ІХ Всеросійському з'їзді рад було декретовано продовження повноважень усіх місцевих рад до одного року. З 1922 року вибори, зазвичай, стали проводитися в кінці року (жовтень-листопад), хоча траплялись і відхилення. Різною була і тривалість виборчих кампаній – від двох тижнів до одного місяця. Не існувало на той час і чітких термінів проведення виборів. Визначення дати виборів вважалось компетенцією повітового виконкому, який міг її вільно змінювати. Практикувалось проведення виборів до міськрад перед з'їздами рад, щоб новообрані депутати могли взяти участь в їхній роботі.

У жовтні 1922 року повітовий партійний комітет ухвалює рішення про перевибори Криворізької міськради, місцем перебування останньої визначає рудник ім. Карла Лібкнехта. Вибори відбулись з 26 жовтня по 27 листопада 1922 року, до міськради було обрано 70 депутатів, з яких 40 були комуністами [16, Л.42].

На початку 1923 року повітовий партійний комітет, всупереч діючому законодавству, ухвалює рішення про дострокові вибори міськради з 5 по 25 січня, на яких було обрано 98 депутатів, 40 з них

були членами КП(б)У [17, Л.43]. Новообрана міськрада фактично не діяла, а існувала лише формально, була піддана критиці Катеринославським губернаторством. Чергові вибори до міськради пройшли у жовтні 1923 року.

У грудні 1924 року до міськради було обрано 165 осіб. За соціальним складом вони розподілялися так: 94 робітників, 40 службовців, 29 селян, 2 інших [18, С. 45].

З 1925 року влада намагалась перетворити виборчі кампанії у важливий загальнонародний політичний захід. Диктатура партійної номенклатури достатньо укріпилась, щоб відкрито вести мову «про відкриту виборчу кампанію». Активних противників влади ізолювали, а більша частина населення була достатньо налякана і утримувалась від відкритої критики існуючого режиму. Під час виборів 1925-1926 рр. вперше було проведено широку звітну кампанію, що дозволяло виборцям оцінити роботу своїх обранців. Вибори до міськради проходили в листопаді-грудні 1925 року з явкою 40,7% виборців, на яких було обрано 78 осіб [19, Л.28]

23 жовтня 1925 року сесія ВУЦВК ІХ скликання затверджує «Положення про міські і селищні Ради УРСР». Використовуючи вищезгадане «Положення» Криворізька міська рада протягом 1926 року утворила три селищні ради: Карлібкхнехтовську, Жовтневу, Ленінську, а в лютому 1927 року – Бухаринську (ст.Довгинцево), до складу яких входили виключно робітники однонайменних рудників та залізниць [20, Л.53]. У липні 1926 року було утворено міську комісію по розгляду скарг осіб, позбавлених виборчих прав.

Виборча кампанія з обрання депутатів міськради розпочалась у середині грудня 1926 року і захопила початок січня 1927 року, в якій прийняли участь 53% виборців. Для повного виявлення і обліку виборців територія міста була розділена на дільниці, де в самостійні одиниці виділено Гданцівку, Лихманівський і Держинський рудники.

Чергова звітна кампанія депутатів перед виборцями розпочалась 25 вересня 1927 року і за планом мала проходити два місяці, але 10 грудня 1927 року окружний виборчком відміняє вибори, посилаючись на отримані директиви. На нашу думку, справжня причина перенесення виборів крилась у хлібозаготівельній кризі, яка розпочалася з кінця 1927 року. Тому проведення виборів до рад і на з'їзди рад різних рівнів при загальному невдоволенні хліборобів, могло б проявитись у результатах виборів.

19 лютого 1929 року Президія ВУЦВК затвердила постанову Криворізького окрвиконкому про утворення Бухаринської (зараз Довгинцівська) районної ради, яка фактично підлягала Криворізькій міськраді [21, Л.17].

Підготовка до виборів 1930 року розпочалась у жовтні 1929 року, до 20 листопада були організовані всі виборчі комісії, а до 5 грудня складені списки виборців і закінчено розгляд скарг, відносно осіб позбавлених виборчих прав. З усіх виборців м. Кривого Рогу (25,8 тисяч) позбавленців у 1930 році було 2470 (близько 9%) [22, Л.12,15], що було майже удвічі вищим, ніж в УСРР (5%). Вибори депутатів Криворізької міськради проведено з 15 січня до 1 лютого 1930 року [23, с.32].

Однією із особливостей виборчої кампанії 1930-1931 рр. було те, що вона проходила в умовах чергового етапу, розпочатому ще в 1923 році, адміністративно-територіальної реформи, коли були ліквідовані округи, в тому числі Криворізький. Села району стали підпорядковані міськраді, на яку було покладено керівництво виборами у сільрадах.

Аналіз підготовки і проведення виборів до місцевих рад Криворіжжя надає можливість стверджувати, що вони проводилися з порушенням строків, які закріплювалися в Конституціях УСРР 1919 та 1929 рр. Не дивлячись на наявність конституційної основи формування місцевих структур влади, сам хід виборів регулювався документами партійних з'їздів, конференцій, пленумів центральних і місцевих органів партії. У відповідності із законодавством підготовку і проведення виборів до місцевих рад повинні були організувати і проводити колегіальні органи – виборчі комісії. В діючих Положеннях про вибори були спеціальні розділи, в яких визначались завдання виборчих комісій. Проте набираючи сили тоталітарний режим про проведення виборів орієнтувався на централізацію влади в руках партапаратів різних рівнів. Тому персональний склад міських, районних, рудничних і сільських виборчих комісій на практиці визначався і «рекомендувався» останніми, які як правило, включали секретарів партійних комітетів та номенклатурних працівників.

Для діяльності виборчих комісій була характерна пасивність, а нерідко й упередженість. Діяльність виборчих комісій носила ілюзорний характер. Висування кандидатів в депутати, позбавлення права участі у голосуванні вирішували функціонери виконкомів під

диктовку партійних органів, а виборчі комісії в кращому випадку тільки «оформлювали», а фактично сліпо штампували їх рішення.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Варгатюк П., Дольчук А. Рудна скарбниця Півдня. Дніпропетровськ: Вид-во «Промінь», 1966. 161 с.; Варгатюк П.Л., Пахомов А.Г. Криворіжжя: довідник. Дніпропетровськ, 1969, с. 109; Кривому Рогу – 200: исторический очерк. Под ред. П.Л. Варгатюк. Дніпропетровськ, 1975; Бабенко К.А., Мельник А.А., Стецюк В.В. Кривбасс – великое хождение в социализм. Кривой Рог, 1994; Мельник О. Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. 368 с.; Пахомов А.Г. Борьба трудящихся Криворожья за власть советов. Днепропетровск, 1958. 198 с.
2. Інструкція ВУЦВК та РНК УСРР «Про вибори до Рад» від ... жовтня 1928 р. «Червоний гірник. 1929. 1 березня.
3. ДАДО Ф.Р. 3651, Оп.1, с. 18 Л.220-226.
4. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. М., 1930. №50. Ст.523.
5. ДАДО Ф. 114, Оп.1, с.3, Л.54.
6. ЦДАВО України Ф.1, Оп.6., с.1035-1036, Л.54-56.
7. Інструкція про вибори до Рад і на з'їзди Рад УСРР. Вісті ВУЦВК. 1934. 15 жовтня.
8. ДАДО Ф. 19, Оп.1, с.1155, Л.50.
9. Постанова Президії ВУЦВК «Про регулярні перевибори рад і про скликання в обумовлені терміни з'їздів Рад». Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1921. №11. Ст.71-72.
10. ДАДО Ф. 1, Оп.1, с.112, Л.14.
11. ДАДО Ф. 1, Оп.1, с.112, Л.95.
12. ЦДАГО України Ф.1, Оп.20, с.488, Л.48.
13. ЦДАГО України Ф.1, Оп.20, с.488, Л.66.
14. ДАДО Ф. 1, Оп.1, с.437, Л.73, 84.
15. ЦДАГО України Ф.1, Оп.20, с.488, Л.97.
16. ДАДО Ф. 1, Оп.1, с.1463, Л.42.
17. ДАДО Ф. 1, Оп.1, с.1463, Л.43.
18. Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. 368 с.
19. ЦДАВОВ України Ф.1, Оп.3, с.3462, Л.28.
20. ЦДАВОВ України Ф.1, Оп.3, с.1287, Л.53.
21. ЦАВОВ України Ф.1, Оп.5, с.2112, Л.17.
22. ЦДАВОВ України Ф.1, Оп.6, с.1035-1036, Л.12, 15.
23. Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. 32 с..